

Türk Kùltüründe
KADIN ŞAMAN

Prof. Dr. Fuzuli Bayat

YAYIN NU: 812
KÜLTÜR SERİSİ: 423

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-767-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2010

7. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul - 2020

FUZULİ BAYAT:

1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde doktora tezini savunarak "Doctor of Philosophie" unvanını aldı. 1990-1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde ilmi araştırmacı olarak çalıştı. 1993-1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993-1997 yıllarında baş ilmi işçi (doçent) unvanı ile çalıştı. 1995-1999 yılları arasında ise *Dede Korkut Ansiklopedisi* hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1997 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliği'nin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji İlimler Doktoru, "Doctor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

150'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 33 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993 (C. Memmedov'la birlikte)
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, AĞRıdaÇ, Bakü, 1997
7. H. Koroğlu, *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Yurd, Bakü, 1999 (Tercüme A. Emrahoğlu, P. Alioğlu, Ş. Ahmedova birlikte)
8. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam, Ankara, 2003
9. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003

10. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003
11. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004
12. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
13. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
14. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
15. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006
16. *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007
17. *Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji*, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007
18. *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008 (M.Esen Aliyeva ile birlikte)
19. *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008
20. *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud*, Ötüken, İstanbul, 2008
21. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, Ötüken, İstanbul, 2009
22. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken, İstanbul, 2010, 2. Baskı Ötüken, İstanbul, 2012
23. *Folklor Hakkında Yazılar (Teorik meseleler)*, Elm ve tahsil, Bakü, 2010
24. *Dər Amadi bər Osturaşınası (Ostureşinaseyi Torkan)*, (Mütercim Kazım Abbasi), Yaran, Təbriz, 1390 (2011)
25. *Zahireddin Muhammed Babur*, Baburname, Avrasiya Press, Bakü, 2011
26. *Türk Tekke (Tasavvuf) Edebiyatı*, Elm ve tahsil, Bakü, 2011
27. *"Koroğlu" Destanının Menşeyi*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012 (Hatire Beşirli ile birlikte)
28. *Folklor Dersleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012
29. *Evliya Menkabeleri ve ya Türk Dervişlerinin Kerametleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
30. *Masallı Folklor Örnekleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013

31. *Masallı folklor örnəkləri*, 2-ci kitab, Nurlan, B., 2013 (Toplama, tərtib və giriş məqaləsi)
32. *Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat*, Elm və təhsil, B., 2013 (Hatire Beşirli ilə birlikdə)
33. Charles Perrault (Şarl Perro), Sadedil anamın nağılları, Nurlan, B., 2013 (Tercüme və giriş makalesi)

İçindekiler

Önsöz	11
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN ŞAMANLIK KURUMUNUN

SOSYO-KÜLTÜREL YAPILANMADA GEÇİRMİŞ OLDUĞU

EVRELER HAKKINDA BAZI TESPİTLER

a. Şamanlık Kurumu ve Kadın Şamanlar.....	19
b. Şamanlığın Tarihî Bağlamında Kadın Şamanlık Olgusu	25
c. Ekonomik İş Bölümü ve Kadın Şamanlık Kurumu	39
d. “Kadın Şaman” Adının Türkçe Terimleri Üzerine	50
e. Dinî-Sosyal Yapılanmada Kadın Şamanlar	54
f. Kadın Şamanların Oluşum Sürecinde Cinsî İlişki Meselesi	64

İKİNCİ BÖLÜM

CİNSİYET DEĞİŞTİRME

Giriş.....	75
a. Kadın Şamanlık Kurumunun Bir Kalıntısı – Cinsiyet Değiştirme	79
b. Biseksüel Şamanlar ve Cinsiyet Değiştirmeden Kadınsı Takınlara Doğru	85
c. Doğum Yapan Erkek Şamanlar	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN ŞAMANLARIN İŞLEVLERİ

a. Genel Bir Değerlendirme.....	97
b. Teşhis ve Tedavide Ruh Bilinci	101
c. Özel Tedavi Uygulaması	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KUTSANMIŞ VEYA
TANRILAŞTIRILMIŞ KADIN ŞAMANLAR
HAKKINDA MİTOLOJİK VE DESTANSI BİLGİLER/ 127

BEŞİNCİ BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE KADIN ŞAMANLIK KURUMU

a. Kadın Şamanların Bugünkü Durumu.....	143
b. Kadın Şamanlık Kurumu ile Bağlantılı veya Kadın Şamanların İşlevsel Uzantısı Olan Emciler, Otacılar ve Ebeler/Hebeler/Mamaçalar	153
Sonuç.....	169
Kaynakça	172
Dizin.....	179

ÖNSÖZ

SONSUZLUK kadar büyük görünen semanın altındaki bütün doğanın; ormanın, dağın, gölün, kayanın vs. ritüel gösteri veya ibadet yeri olduğunu kabul eden şamanlık, dünyada bilinen bütün dinî ve felsefî sistemlerden etkilendiği gibi, onlar üzerinde de tesirleri görülen tek inanç sistemidir. Şamanlık inancına göre, ilk olarak kadın şamanlar vardı. Şamanların kamlık yaptıkları yerler dünyaların kesiştiği, ruhların bulunduğu yer olarak kabul edilen bölgelerdir. Günümüzde de faal olan şamanlık bugün dahi ne olduğu, nice olduğu tam olarak bilinmeyen bir fenomenolojidir. Klasik şamanlık inancına göre seçilmiş olan kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyamızda bizleri koruyan, gözeten ve ötekilerin mesajlarını bizlere ileten kişilerdir. Rüzgârla, dağla, ağaçlarla konuşabilen içi ve dışı ruhlarla dolu bir varlık olan kadın şaman, en eski şamanlık müessesesi olma özelliğiyle seçilir. Ancak zamanla bazı bölgelerde kadın şamanlar eski konumlarını kaybetmişler, ikinci dereceden güce sahip şamanlar olarak yeniden yapılanılmışlardır.

Bazı mitolojik anlatılar da kadınların ikinci plana gerilemesinin çok erken dönemde başladığını gösterir. Buna rağmen Güney Amerika ve Sibirya halklarının mitolojik anlatılarında ilk ritüelleri erkeklerin değil, kadınların maske takarak yaptıkları, ruhları yönlendirdikleri söylenir. Kadın tanrıçalar da eski dünyada en etkili tapınma kültürü olmuştur. Hatta bazı mitlere göre (Şili halkları miti), kadın hükümrانlığına karşı başkaldıran erkekler bütün kadınları öldürmüşler. Bütün bunlar şamanlığın ortaya çıkmasında kadınların rolünü göster-

mek bakımından önem arz etse de konuyu tam olarak aydınlatmaktan uzaktır. Nitekim, hiçbir mitolojik anlatı tam olarak anaerkil dönemi ve bu dönemin ilk erkek ecdatlar tarafından sona erdirilmesini anlatmaz.

Dünyayı algılamada ve anlamlandırmada bugün şamanlık büyük rol üstlenmiştir. Neo-şamanlığın veya post-şamanlığın yaygınlık kazandığı bugünlerde (M. Harner'in çalışmalarından sonra) insanlar ruhanî bir dünyayla temas kurmaya, kaybolan manevî değerleri inşa etmeye çalışırlar. Aslında gerçek âlemle diğer görünen ve görünmeyen dünyalar arasındaki sınır ve fark, insanın şuurunda mevcuttur. Şamanın aracılığı olmadan bunun farkına varmak, diğer dünyalarla ilişki kurabilmek, yaşamın anlamına derinlemesine dalmak neredeyse mümkün gibi gözükmez. Geleneksel şamanlık bu bağlamda insana güç vermekle, onu önce kendini, sonra da dünyaları tanımaya yönlendirir.

GİRİŞ

TÜRK ŞAMANLIĞI hakkında mevcut olan araştırmaların sayısı üç binin üzerinde olmasına rağmen, kadın şaman ve bu kurumun, -eğer kurumsallaşmışsa- varlığı hakkında ayrıca nazara çarpacak bir araştırma yapılmamıştır. Bunun bir sebebi, bugün şamanlığın hâlâ canlı olduğu Türk topluluklarında kadın şamanların erkek şamanlara nispette sayıca çok az olması ve ikincisi de toplumsal yaşamda kadın şamanların işlevlerinin çok aza indirgenmesidir.

Her ne kadar bilimsel veriler kadın şamanlığın daha öncelikli olduğu konusunda birleşmiş gibi ise çağdaş Türk şaman efsane ve memoratlarında kadın şamanlar çok da büyük yer işgal etmezler. Şamanlar hakkındaki efsane ve memoratlarda da kadın şamanların faaliyetine çok az yer verilmiş, onların genelde erkeklerden zayıf olduğu vurgulanmıştır. Bu da, yapılanmanın zamanla erkek şamanların lehine bir gelişme sergilediğini kanıtlar durumdadır.

Bir diğer sebep, Türk şamanlığında kadınlarla erkeklerin gerek oluşumları gerek giyim-kuşamları açısından farklı olmamasıdır. Bu ise Türk kültüründe şamanlık olgusunun erkeklik veya kadınlık algılamalarının üstünde var olmasıyla ilgilidir. Özetle, Türk toplumunda şamanlık herhangi bir cinsiyet ile sınırlandırılmamıştır ve sınırlandırılmaz da. Zaten şamanlığın tarihî süreç içindeki seyrine bakıldığında kadın şamanlık kurumunun bir zamanlar çok etkili olduğu görülmektedir. Hatta başlangıçta şamanlığın

kadın eksenli olduğu da araştırmacılar tarafından defalarca kaydedilmiştir.

Kadın şamanlık, Batı ve Amerika kıtası araştırmacılarının da yazılarına konu olmuştur. Ne yazık ki konu büyücü, sihirbaz, sözde şifacı, tinselci, rahip kadınları da kapsayacak şekilde gereğinden fazla genişletilmiş, şamanlık müessesesi eski dinlerin içinde aranmış, ölü medeniyetlerden Mayaların, Azteklerin kültürleri de bu bağlamda araştırılmıştır. Bu çalışmada canlı şamanlık kurumu ve canlı kadın şamanlar kısmen de olsa toplumsal cinsiyet kuramları çerçevesinde ele alınacağından Batı bilim dünyasının kurguladığı geniş eksenli “kadın şaman” (büyücü, falcı, otacı vs.) problemine değinilmeyecektir. Yazıda kurgusal şamanlık değil, *Sibirya Türk kültür hayatının yönlendiricisi olan şamanlık ve kadın şaman fenomeni üzerinde durulacaktır*. Kadın şamanlık deneyimi uluslararası arenada değil, Türk kültür varlığı bağlamında, yani somut verilere dayanılarak incelenecektir. Çünkü salt şamanlıktan konuşmak onu indirgemekten başka bir şey değildir.¹ Ancak bazı durumlarda karşılaştırmalara, Sibirya’nın diğer halklarının şamanlık tecrübelerine de başvurulacaktır.

Bütün tarihî, antropolojik, sözlü veriler şamanlığın kültürden kültüre, halktan halka değiştiğini, farklı bir konum sergilediğini gösterir. Dünyanın neresinde olursa olsun şamanların belirli müşterek elementlerden yararlandıkları gerçeğine bakmaksızın şaman veya şamanlığın evrensel bir kavram olmadığı, din olmasa da genel dinsel bir fenomen olduğu bilinir. Nitekim her milletin kozmogonisi, kozmolojisi, mitolojisi, dünyaya bakışı birbirine benzemediği gibi şamanlıkları da benzersizdir. Dünya çevresindeki şaman uygulamalarının farklılığı, aslında şamanlık anlayışını zenginleştirecektir. Semboller, görülebilir ve görülemez dünyalar hakkındaki düşünceler, toplumsal psikoloji, yaşam

¹ Bkz. Bayat F., *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötügen, İstanbul, 2006

özellikleri, şamanların, özellikle de kadın şamanların bütün dünyada aynı şeyleri, aynı işlevi yapmadıklarını kanıtlayacak niteliktedir. Bu temel prensip, çalışmamızın tamamında gözetilmiş, Türk kadın şamanlarının özel giysileri, davulları veya diğer musiki aletleri, dansları ile diğer halkların kadın şamanlarından seçildiği vurgulanmıştır.

Tıpkı diğer eski kültür fenomenleri gibi şamanlık da gerek Amerika kıtasında gerekse Asya'da monoteist dinlerin baskısıyla bitirilmiş veya çok zayıflatılmıştır. Her ne kadar ruhsal güçleri olduğuna inanılan kadınlar varsa da bugün klasik anlamıyla kadın şamanlar çok azdır. Özellikle şamanlığın gündelik hayatın bütün alanlarına sirayet ettiği Sibiry'a'da Evenkler (Tunguslar) arasında bir erkek şaman kabilenin, bazı hallerde ise çok güçlü şamanlar birkaç kabilenin üzerinde etkili olurlar. Onun rızası olmadan kabile üyeleri hiçbir iş yapmazlar. Ancak Evenkler arasında kadın şamanlara az rastlanır. Buna rağmen kadın şamanların da statüleri toplumda çok yüksektir. Her ne kadar, Evenk erkekleri kendi karılarını bir şişe arakıya, bir tabaka tütüne satabilirlerse de. Evenk erkekleri kadınları bütün ağır işleri yapmaya mecbur eder, onlara bir köle muamelesi yaparlar.² Ancak bu kötü muamele kadın şamanlara yapılmaz. Bu da toplumsal alanda kadın şamanların kadınlardan farklı muamele gördüklerini kanıtlayacak en iyi olgudur.

Post-şamanlığın modaya dönüştüğü 20.yy.da kadın şaman görünümü alanlar çoğalmıştır ki bu da beraberinde gelenekten gelmeyen yapay şamanlık kurumunun oluşturulması şeklinde yorumlanabilir. Şamanlık geleneğinin tam olarak kesintiye uğramadığı Uzak Sibiry'a'da, özellikle de Yakut bozkırlarında ve Altay-Sayan bölgesinde her ne kadar doğal şekilde vergi almakla, şaman hastalığı geçirmekle şaman olan kadınlar varsa da kendini şaman diye adlandıran sahtekârlar da yok değildir. Bir noktanın altı

² nauka.bible.com.ua/kann/kann2-06.htm

çizilmelidir: *Şamanlık okumakla veya birinin rehberliği altında öğrenilemez, şaman ruhlar tarafından seçilmiş, statü değiştirmiş şahıstır.* Her ne kadar değişime ve yenilenmeye açık olsa da ana hatlarıyla, aslî elementleriyle şamanlık bin yıl önce ne idiye bugün de odur. O bakımdan gerçek şaman sözde şamandan hemen ayırt edilir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ortadan kalkan baskı sonucunda şamanların sayısında çok büyük bir artış görülür. Bu da gerçek şamanla sahte şamanı ayırt etmek gibi bir görevi de beraberinde getirmiş olur.

Gerçek (kadın ve erkek) şaman, ruhlar tarafından bu göreve çağrılan ve görevi kabul etmek zorunda olanlardır. Gerçek şaman, ruhların gücünü kullanır, onları kısmen kontrolde tutar, ruhların istek ve arzularını bilir ve en önemlisi de ruhlar tarafından yol gösterilmiş veya yönlendirilmiş olur. Gerçek şamanın mutlaka bir veya birkaç koruyucu ruhu vardır ve bütün gizemli, mistik, mitsel bilgileri bu ruhtan/ruhlardan ve onun emrinde olan diğer ruhlardan alır. Oysa sahte şaman, ister erkek veya ister kadın olsun ruhlarla iletişim halinde değildir, koruyucu ve yardımcı ruhları yoktur. Yaptıkları, bir doktorun veya bir büyücünün veya bir falcının yaptıklarının aynısıdır. Gerçek şaman toplumun mit dünyasını nakledendir. Çok eski çağlardan var olan mitleri ekstaz anında nakledenler gerçek şamanlardır. Gerçek şaman davulun, kobzanın, flütün vs. müzik aletlerinin eşliğinde irticalen şaman duaları okuyan, dans eden, kendinden geçen, en önemlisi de kozmik seyahat yapabilen kişidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN ŞAMANLIK KURUMUNUN
SOSYO-KÜLTÜREL YAPILANMADA
GEÇİRMİŞ OLDUĞU
EVRELER HAKKINDA BAZI TESPİTLER

a. Şamanlık Kurumu ve Kadın Şamanlar

DOĞAÜSTÜ güçlere sahip insanlar olarak algılanan şamanlar tarihin başlangıcından bugüne kadar sıradan insanlardan farklı bir pozisyon sergilemiş, saygı ve korku karışımı bir ikilemeyle algılanmışlardır. O bakımdan şaman hikâyelerini okurken¹ onların diğer insanlara makul görülmeyen şeyler yaptıkları, farklı oldukları, bir sözle *vergili* oldukları anlaşılmış olur. Şaman; ölümü tecrübe etmiş, deliliği yaşamış, ruhsal bozukluğu tecrübeden geçirmiş birisidir. Şamanın parçalanması, işkence görmesi, yeraltı dünyası ruhları tarafından etinin yenilmesi genel olarak şamanları ruh fenomenine bağlar. Türk kültüründe ruhlarla bu kadar bağlantılı olan ikinci bir mistik yaşantı bulmak mümkün değildir.

Ritüel-mitolojik bağlamda şaman, kozmosla kaosu birleştiren arabulucu, ikili zıtlıkları birleştiren, zıtlıkları çözen, yaşamıyla kozmosla kaos arasında gidip gelen birisidir. Şamanda kaosun bütün işaretleri – delilik, ölüp dirilme, parçalanıp yenilme – vardır. O, bir bütün varlık olarak dikey dünyaları birleştirdiği gibi, yatay âlemleri de birleştirir. Ve her defasında da ruhlarla muhataptır.

Şamanlık kurumu her şeyin ruhu olduğunu kabul etmekle bu ruhların değişik dünyalarda yaşadığını, buluşma yerlerinin orta dünya olduğu konusunda birleşirler. Şamanlık inancına göre bizim yaşadığımız orta dünya gö-

¹ Bkz. Bayat F., *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, 2. Baskı, 3ok, Ankara, 2005

rünen ve görünmeyen âlemlerin tesiri altındadır. Şamanlar kendilerine özgü uygulamalar aracılığıyla, yaşamın, ölümün, doğanın ve ölmüş insanların ruhlarıyla iletişim kurabilirler. Şamanlık kurumu ve onun bireyleri olan erkek ve kadın şamanlar, bu görünen ve görünmeyen dünyalar arasında kozmik yolculuk yapabilen, bu dünyalar arasında ilişki kurabilen, toplumun huzur ve refahını, sağlık ve mutluluğunu olumsuz etkilerden koruyabilen insanlardır. Bu mürekkep (karmaşık) şamanlık olgusu içinde kadın şamanların kendine mahsus bir yeri vardır.

Kadın, Sibiryalı bir halk olan Çukçî atasözünde denildiği gibi, doğası itibarı ile veya doğal olarak şamandır. Sadece Çukçiler değil, birçok kavimler de kadınları *ilk şaman* olarak kabul eder. Özellikle Paleo Sibiryalılar arasında kadın şamanların, erkeklerden daha çok şamanlık vergisi alabilmeleri şamanlığı başlangıç itibarıyla kadın eksenli kılmaktadır. Kadın; doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir can getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumuna getirilmiştir. Kadının doğurganlığı onun kutsanmasını sağlamıştır. Bundan başka bazı özel durumlar kadınların karanlık güçlerle de ilişki ve temas halinde olduğu inancını doğurmuştur. Ayrıca sözlü gelenekler, arkeolojik kazılar ve tarihî veriler kadınları şifacı, otacı, kâhin, falcı, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadınlar en eski sağaltma metotlarını iyi bilen ve bunu başarıyla tatbik eden kişilerdir.

Hatta bazı feminist çalışmalarda ileri sürülen tezlerde kadınlar daha hoş, aile fedakârlığı yapan, duygusal yetenekleri gelişmiş ve muhtemelen daha zeki varlık olarak tanımlandığından şamanlar arasında kadın şamanların erkeklerden daha güçlü ve sayıca çok olduğu varsayımı ortaya çıkmıştır. İlk şamanların kadın olduğu, şamanlık

Resim 1: Kadın ve erkek şamanların bir arada yaptıkları en eski ritüel

kurumunun kadın eksenli bir yapılanma süreci geçirdiği tezi, bu tarihî ve sözlü verilere dayanır. Bazı Sibiryâ kadın şamanlarının özel giysi, davul ve benzeri çalgı aleti kullanmadan kamlık yaptıklarını göz önünde tutan Avrupalı araştırmacılar da, kadın şamanların yetenek ve güçlerinden övgüyle bahsetmişlerdir. Uzak Sibiryâ, özellikle de Kamçatka halklarının, Koryakların, Yukagirlerin şamanları olmadıkları bir dönemde kadınların özel kıyafet giymeksizin, davula sahip olmaksızın büyü yaptıklarını, kehanette bulduklarını, kamlık yaptıklarını hem gezginler hem de araştırmacılar bildirirler.²

Eski düşüncede hassas yapısı, her ay baş veren kanamayla ilgili değişmesi, rahminde yeni bir can taşıması vb. özellikleri ile kadın, başlangıçta gizli bilgilere sahip varlık olarak görülmüştür. Bütün Türk şaman anlatılarında da en güçlü ve korkunç şamanların kadınlardan olduğu be-

² Bkz. Krasheninnikoff, *Description of the Country of Kamchatka*, 1775; Jochelson V., *The Koryak*, New York, 1905; Jochelson V., *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, New York, 1924-1926

lirilmektedir. Bu da Türk sosyo-kültürel hayatında kadının yalnız evde – özel alanda değil, kamusal alanda da etkin konumda olması ile ilgilidir. Eski çağ ve onu izleyen orta çağda Türk kadını belli bir mekâna hapsedmek mümkün gibi gözükmüyor. Nitekim kağanların eşlerinin devlet yönetimine katılması, savaşan taraflar arasında diplomatik ilişkiler kuran (meselâ Akkoyunlu Sara Hatun) kadınlar olduğu gibi, yalnız evde bulunan ve çocuklarıyla ilgilenen kadınlar da vardır. Toplumsal cinsiyet kuralından bakıldığında, Türk kadınının diğer Müslüman ve hatta Avrupa kadınlarına kıyasla sosyal alanda faal olduğu tespit edilir. O bakımdan toplumsal cinsiyetin norm ve değerler yargısı kültürden kültüre değiştiği, kültüre göre farklılık gösterdiği gibi, kadın şamanlık kurumu da bu bağlamda ele alınmalıdır. Burada sosyal rol ve davranışlar önemli et-kendir. Aslında kadın ya da erkek olmak doğuştandır ve doğaldır. Ancak kadınlık ve erkekliğin nasıl yaşandığı kültürler tarafından belirlenir.

Kadın şamanlar, toplumun ihtiyaçlarını gideren bir zümre olarak hem evde hem de kamusal alanda etkin konumda idiler ve bugün de malum durumda fazla bir değişiklik yoktur. O bakımdan Türklere komşu olan Moğollarda, Buryatlarda, Evenklerde, Çukçilerde, Kamçatkalılarda, Tunguzlarda vb. halklarda da inanca göre ilk şaman, kadındır. Örneğin Çukçilerde kadın şamanların varlığından daha önceler A. Argentov da söz açmıştır.³ Ancak Türk kadın şamanları hakkında yeterli bir araştırma yapılmamıştır.⁴ Kadın, sadece ilk şaman değil, aynı zamanda ilk ecdadı do-

³ Bkz. Argentov A., “Opisanie Nikolayevskogo Çaknskogo Prihoda”, *Zapiski Vostočno-Sibirskogo Otdela* İ.R.G.O. kn.3, 1857, s.95

⁴ Yalnız Dyakonova bir makalesinde Türk kadın şamanları hakkında bilgi vermiştir. Ancak onun bu makalesini görme şansımız olmadı. Dyakonova V.P., “Şamanki v Traditsionnom Obsçestve Narodov Sayana-Altaya”, *Şamanizm kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, Yakutsk, 1992

ğurandır. Meselâ Buryatların arasında geniş olarak yayılmış olan mitolojik anlatıya göre, iki kadın şaman, *Aysıhan* ve *Husıhan*, mucizevî bir şekilde Buryatların ecdadı olan *Balağat*'la *Ehirit*'i doğurmuş veya bulup büyütmüşler.⁵

Kadın şamanlık kurumunun varlığı ve ilklığı hakkındaki verilere Güney Afrika'dan Okyanus adalarına, Avustralya'dan Kaliforniya'ya kadar geniş bir alanda da rastlamak mümkündür. Ancak Asya'da halen de canlı olan şamanlık kurumunda kadın şamanların özel bir yeri olduğunu da söylemek lazımdır. Burada özellikle şunu belirtmek gerekir ki, Kore ve Japonya'da bugün faaliyet gösteren, esasen kadın şamanlardır. Bu kadın şamanlar, Türk kadın şamanları gibi, ya ruhların seçimiyle ya da kalıtsal yolla şaman olurlar.

⁵ Mihaylov T.M., "Osnovnie Etapı Evolyutsii Şamanizma v Buryatii", *Sovremennie Problemy Buddizma, Şamanizma i Pravoslaviya*, Ulan-Ude, 1980, s.42

Resim 2. Koreli kadın şaman

b. Şamanlığın Tarihî Bağlamında Kadın Şamanlık Olgusu

KÖKENİ VE GELİŞİMİ, evrenselliği, dinselliği ve tinselliği açısından bir problemler yığını olan şamanlıkta, maddeyi ruhtan ayırmayan ve her ikisini de kutsal, gerçek ve ruhanî bilen, evreni aşağı, orta ve yukarı diye üçe bölen şaman dünya görüşüne dayalı kozmolojiye odaklanan bir arkaik düşünce vizyonu içinde kadın şaman olgusunun yapısı, yeri ve rolünün incelenmesi zor problemlerden biridir. Şaman uygulamalarının farklılıkları, bakış açılarının farklılıkları ile daha da zorlaştırılmakta, şamanlığı olduğundan farklı bir boyuta götürmektedir. Kadın şamanlık müessesesi de eko-feminizm bağlamında araştırmaya çekildiğinde, durumun politize edildiğini söylemekten başka çare kalmıyor. Oysa meseleye bilimsel yaklaşım, bu problemin çözümünden çok, kadın şamanlık olgusunun varlığı, yapısal-semantik durumu, düşünce sistematığı içindeki yeri gibi meseleleri belirlemiş olacaktır.

Umumî kanaate göre Türk şamanlığının (Sibirya şamanlığı) kökeni poleolitik (12-14 bin yıl önce) avcılık çağına, hatta ondan daha önceki toplayıcılık ekonomisine kadar uzadığından, ilk şamanın da kadın olmasını veya kadın başlangıçla ilgili olmasını doğal gören bazı tezler ortaya atılmıştır. Sibirya şamanlığının genetik olarak paleolitik kültürle akrabalığı, arkeolojik verilerle kanıtlanmış gibidir.

Ayrıca Baykal ve Altay kaya resimlerinin varlığı da şamanlığın kökenini paleolitik döneme bağlar. Bundan başka son dönem göstergebilim uzmanlarının yaptıkları araştırmalara göre M.Ö. 1000 yılına ait Sibiryaya kaya üstü tasvirleri şaman ritüelleri olarak kabul edilmiştir. Şamanlığın yaşını 20-25 bin yılla 60 bin yıl gibi çok eski tarihlere kadar götürülenler de vardır.⁶ Ancak genel kanaate göre şamanlık, özellikle de Sibiryaya halklarının, başta Türkler olmak üzere şamanlığı paleolitik dönemde ortaya çıkmıştır.⁷ Nitekim bunu tasdik edecek kabir üstü ve kaya üstü petrogliflerde de kadın şamanların tasvirleri vardır.

Erken tunç devrinden itibaren en eski Türk kültürünün beşiği olan Altay'da bulunan ve kadın şamanların mistik âyinlerini, av sahnelerini gösteren gravürler, petroglifler ne yazık ki yeterince araştırılmamıştır.⁸ Ancak petrogliflerde çok sayıda erkek şaman ve kadın şaman tasvirleri vardır.⁹ Altay dağları eteklerinde bulunan M.Ö. 2 bin yılına ait bir başka petroglifte, kadın şamanlar başlarında boynuz olarak tasvir edilmişlerdir.

Araştırmalar derinleştikçe, inkâr edilmez şekilde dinî ve uhrevî işlerde kadınların rolünün daha eski çağlarda daha büyük olduğu görülür. Dinî ve tedavi pratiklerinin, gizli ve sırlı tecrübelerin kadın kökenli olduğu yine yapılan araştırmalarla onaylanır. Şamanlığın her aşamasında kadı-

⁶ www.membrana.ru/lenta/?8838

⁷ Okladnikov A.P., *Petroglifi Baykala*, Nauka, Novosibirsk, 1974, s.11

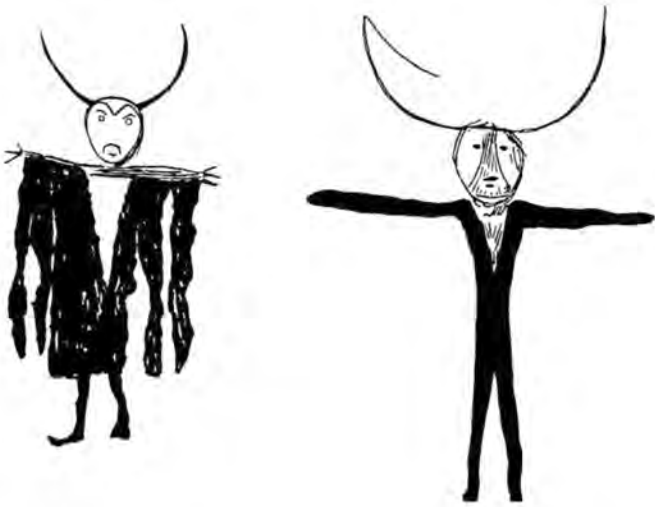
⁸ Kadikov B.H., "Petroglifi Atlaya", *Kolleksiya iz Sobraniya Biyskogo Krayevedçeskogo Muzeya im. V.V.Bianki*, Biysk, 2005, s.14

⁹ Bkz. Okladnikov A.P., "Petroglifi Baykala", *Pamyatniki Drevney Kulturu Narodov Sibiri*, Nauka, Novosibirsk, 1974; Şer Ya.A., *Petroglifi Sredney i Tsentralnoy Azii*, Moskova, 1980; Kubarev V.D., *Drevnie Rospisi Karakola*, Nauka, Novosibirsk, 1988; Martunov A.İ., "Şamanizm i Naskalnoe İskustvo Severnoy Azii", *Şamanizm kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, Yakutsk, 1992; Camaşev Z., "Şamanskie Syujeti Petroglifov Kazakistana", *Voprosi Arheologii Kazakistana*, vıp. 2, Almatı-Moskova, 1998

Resim 3. Merkezi Altay'da M.Ö. 2. bin yılına ait kadın şaman petrog-lifi,
V. Kubarev'in makalesinden elib.gasu.ru/da/archive/2001/N6/09.html

nın kesintisiz rolü akademik çalışmalarda da kaydedilmiştir. Sibirya'da M.Ö. 1700-1300 yıllarının mezar kazıları da kadınların şaman aksesuarlarıyla gömüldüğünü gösterir. Bugün kadın şamanlığın Türk ve Moğol halklarında mevcut oluşu, Eskimo ve Kamçatka, Kore ve Japonlarda ise dominant olması bu kurumun *ilkliği* meselesiyle bağlantılıdır. Her ne kadar şamanlığın, en eski geleneksel tıbbın köklerinin kadınlara bağlandığı gösterilse de, bunun aksini söyleyenler de vardır. Bu bir gerçektir ki, şamanlık insanlık tarihinin tek tedavi edici ve ruh bilimci tecrübe-

Resim 4. M.Ö. 2 bin yılına ait Karakol kabrinin (merkezi Altay) sine taşı üstündeki boynuzlu kadın şaman resimleri
V. Kubarev'in makalesinden e-lib.gasu.ru/da/archive/2001/N6/09.html

si değildi. Ondan önce de kadınların ocağın koruyucusu olmak gibi bir dizi görevleri vardı ki, bu da onları gizemli olan bütün başlangıç bilgilerinin köküne koymaya olanak tanır. Sibiry petroglifleri, Afrika kaya üstü tasvirleri de kadın şamanların başlangıçta mevcut olduğunu gösterir. Bunu Fransa'da bulunan dünyadaki en eski şaman tasviri de onaylamaktadır.

Son dönem Hebrew University of Jerusalem'in düzenlediği arkeolojik kazılarda, Kuzey İsrail'de mezeolitik dönemine ait, bundan 12 bin yıl önce gömülmüş 40-45 yaşlarında olan kadın şaman cesedi bulunmuştur. Bu, konar-göçerlikten yerleşikliğe geçiş döneminin kadın şamanıdır ve bugüne kadar bulunan en eski kadın şaman

Resim 5. Fransa'nın Trois Frère mağarasında bulunan ve M.Ö. 40-10 bin yıl öncesine tarihlenen en eski şaman tasviri

cesedi olarak kabul edilir.¹⁰ Buradan kadın şamanlığın yerleşik düzende eski konumunu koruyamadığı gerçeği ortaya çıkmış olur. Ancak eski Türk toplumunda, kadın şamanların avcılık döneminden itibaren konumlarını erkeklerle paylaştığı da bir gerçektir.

Şamanlığı araştıran bilim adamlarının büyük çoğunluğu, onun ilk olarak Kuzey Asya'da, esasen Türk ve Moğol halkları arasında, ayrıca Himalaya Dağları insanları ve Kore, Japonya, her iki Amerika kıtası aborjinleri arasında yayıldığı, geliştiği tezi üzerinde dururlar. Bu kadar eski bir yapılanmada kadınların rolünü öne çeken araştırmacılar da vardır. Hatta Kore ve Japonya'da şamanlık, ruhlar tarafından seçilmişler şeklinde kadınlar tarafından yaşatılır. Ancak Kore ve Japon şamanlığındaki bazı uygulama ve dinsel durumlar onları Türk şamanlığından farklı kılmaktadır. Oysa Amerika Hinduları, özellikle de Alkonkinler arasında şaman ritüelleri Türk halklarında

¹⁰ Bkz. Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS), 3 November 2008

KAYNAKÇA

Abramzon S.M., “K Karakteristike Şamanstve v Starom Bitu u Kirgizov”, *Kratkie Soobşçeniya İnstituta Etnografii AN SSSR*, vıp.30, 1956

Acıpayamlı O., Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar’ın Etnolojik Etüdü, Sevinç, Ankara, 1974

Alekseev N.A., *Şamanizm Tjorkoyaziçnuh Narodov Sibiri*, Nauka, Novosibirsk, 1984

Altıntaş A., “Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Aralık 87, sayı 51, İstanbul 1987

Anohin A.V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (Çev. Z.Karadavut, J.Meyermanova), Kömen, Konya, 2006

Anohin A.V., *Materialı po Şamanstvu u Altaytsev*, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii pri Possiyskoy Akademi Nauk, T.4, Leningrad, 1924

Argentov A., “Opisanie Nikolayevskogo Çaknskogo Prihoda”, *Zapiski Vostočno-Sibirskogo Otdela İ.R.G.O.* kn.3, 1857

Attokurov S., *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, 2001

Bacon E.E., *Esir Orta Asya*, (Çev. Tansu Say), Tercüman 1001 Temel Eser, Ankara, t.y.

Barkan Ö.L., *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle yayınevi, İstanbul, t.y.

Basilov V. N., Niyazklıçev K., “Perejitki Şamanstva u Turkmen Çovdurov”, *Domusulmanskie Verovaniya i Obryadı v Sredney Azii*, Moskova, 1975

Bayaliev T.D., Doislamskie Verovaniya i ih Perejiti u Kirgizov, Nauka, Frunze, 1972

Bayat F., Türk Şaman Metinleri, Efsaneler ve Memoratlar, Ankara, 2004

Bayat F., Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar, 2. Baskı, 3ok, Ankara, 2005

Bayat F., *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006

Bayat F., Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007

Bayat F., Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007

Bayram M., Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı), İstanbul, 2008

Bogoras V.G., *The Chukchee*, New York, 1904

Bogoraz V.G., “K Psikologii Şamanstva u Narodov Severo-Vostočnoy Azii”, *Etnografiçeskoe Obozrenie*, No.1-2, 1910

Bogoraz V.G., “Religioznie İdei Pervobitnogo Çeloveka”, *Zemlovedenie No.1*, 1908

Bogoraz V.G., *Materialnaya Kultura Çukçey*, Nauka, Moskova, 1991

Castagné J., “Le Traitement des Maladies par des Prosédés Magiques Chez les Kirghiz-Kazaks”, *Revue d’Ethnographie et de Traditions Populaires*, 23-24, Paris, 1925

Çagdurov S. Ş., *Proishojdeniya Geseriadi*, Novosibirsk, 1980

Desmaisons P. S., *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Gazi Behadaur Khan*, Amsterdam, 1970

Dikson O., *Şamanskoe Tselitelstvo*, Ripol Klassik, Moskova, 2004

Dugarov D. S., *İstoriçeskie Kornı Belogo Şamanstva*, Nauka, Moskova, 1991

Dyakonova V.P., “Şamanki v Traditsionnom Obşçestve Narodov Sayana-Altaya”, *Şamanizm kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, Yakutsk, 1992

Eliade M., *Şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri*, (Çeviren İ, Birkan), İmge, Ankara, 1999

Frazer J., *Adonis, Attis, Osiris*, London, 1907

Graçeva G.N., *Tradirsionnoe Mirovozenie Ohotnikov Taymıra*, Nauka, Leningrad, 1983

Güzelbey C.C., "Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar". *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982

Hassan Ü., *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 2000

İonov V. M., "K Voprosu ob İzüçenii Dohrisrianskih Verovaniy Yakutov", *Sbornik Muzeya Antropologi i Etnografii, T.5, vıp.1*, 1918

İvanov S.V., "Starinniy Yakutskiy Obryad, Svyazanniy s Pojdeniem Rebyonka", *Religioznye Verovaniya i Obryadı Narodov Sibirii v XIX naçalo XX vv.* Nauka, Leningrad, 1971

Jochelson V., *The Koryak*, Anthropological Papers of the American Museum of National History, New York, 1905

Jochelson V., *The Yakut*, 2, Anthropological Papers of the American Museum of National History, New York, 1933

Jochelson V., *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, Anthropological Papers of the American Museum of National History, New York, 1924-1926

Jukovskaya N.L., "Buryatskaya Mifologiya i ee Mongolskie Paraleli", *Simvolika Kultov i Ritualov Narodov Zarubejnoj Azi*, Moskova, 1980

Kadikov B.H., "Petroglifi Atlaya", *Kollektsiya iz Sobraniya Biyskogo Krayevedçeskiego Muzeya im. V.V.Bianki*, Biysk, 2005

Kalafat Y., *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Dil Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Ankara, 1999

Karsch, *Uranismus Oder Püderastie Mitd Tribadie bei den Naturvölkern*, 1901

Kaynak kişi: Adile Yıldırım, 71 yaşında, okur-yazar değil, Gaziantep, 2005

Kaynak kişi: Altaylı kadın şaman Nadya 50 yaşlarında, Kapodokya, 2000

Kaynak kişi: Bedriye Kaya, 48 yaşında, Sarıkaya Köyü, Araban, 2006

Kaynak kişi: Emine Bozgeyik, Çatalçam (Barak) Köyü, 52, Oğuzeli, 2006

Kaynak kişi: Emine Deniz, 56 yaşında, İbrahimli Köyü, Gaziantep, 2006

Kaynak kişi: Fatma Kuta 1938 doğumlu, Diyarbakır merkeze bağlı ilçe, 2008

Kaynak kişi: Gülizar Hesanova 1913 doğumlu, Masallı/Azerbaycan, 1992

Kaynak kişi: Nurullah Cicioğlu, 30 yaşında, Bişkek, 2006

Kaynak kişi: Selma Tiryaki, 31 yaşında, Nizip, 2006

Kaynak kişi: Yakut şamanı Okkan, 35-40 yaşlarında, Bakü, 1993

Kenin-Lopsan M.B., Obryadavaya Praktika i Folklor Tuvinskogo Şamanstva, Nauka, Novosibirsk, 1987

Kirman M.A., Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2004

Krasheninnikoff, Description of the Country of Kamchatka, 1775

Ksenofontov G. V., *Hrestes. Şamanizm i Hristianstvo*, İrkutsk, 1929

Ksenofontov G. V., Legendı i Raskazı o Şamanah u Yakutov, Buryat i Tunguzov, Çast 1, İrkutsk, 1928

Ksenofontov G. V., *Şamanizm. İzbrannie Trudi*, “Sever-Yug”, Yakutsk, 1992

Kubarev V.D., “Antropomorfnie Hvastatie Suşestva Altayskih Gor”, *Antropomorfnie İzobrajeniya*, Nauka, Novosibirsk, 1987

Kubarev V.D., *Drevnie Rospisi Karakola*, Nauka, Novosibirsk, 1988

Lessing F. D., *Moğolca-Türkçe Sözlük, c.1, A-N*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2003

Lessing F. D., *Moğolca-Türkçe Sözlük, c.2, O-C (Z)*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2003

Lot-Falck E., "Le Chamanisme en Sibérie", *Revue Internationale*, 1946

Martınov A.İ., "Şamanizm i Naskalnoe İskustvo Severnoy Azii", *Şamanizm kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, Yakutsk, 1992

Melikov D.İ., "Materialı Krayevedçeskogo Haraktera k Opisanıyu Yakutskoy Oblasti", *Rukopis i Bibloteka TSNİGRİ, 1*, No.114, 1910

Mihaylov T.M., "Osnovnie Etapı Evolyutsii Şamanizma v Buryatii", *Sovremennıe Problemy Buddizma, Şamanizma i Pravoslaviya*, Ulan-Ude, 1980

Mihaylov T.M., *Buryatskiy Şamanizm*, Nauka, Novosibirsk, 1987

Mihaylov T.M., *İz İstorii Buryatskogo Şamanizma*, Nauka, Novosibirsk, 1980

nauka.bible.com.ua/kann/kann2-06.htm

Okladnikov A.P., "Petroglifi Baykala", *Pamyatniki Drevney Kulturu Narodov Sibiri*, Nauka, Novosibirsk, 1974

Okladnikov A.P., *Proşloe Yakutı do Prisoedineniya k Pusskomu Gosudarstvu*, Yakutsk, 1949

Ostrevckih P.K., "Zametki o Tyurkah Minusinskogo Kraya", *Jivaya Starina No.3-4*, 1895

Örnek, S.V., *Türk Halk Bilimi*, Ankara, 2000

Potanin G.N., "Kazak-Kirgizskie i Altayskie Predaniya, Legendı i Skazki", *Jivaya Starina, vip. 1-3*, 1916

Priklonskiy V.L., "Svedeniya o Yazıçeskih Verovaniyah i Obıçayah Prejnih Yakutov", *Yakutskie Eparhialnye Vedomosti, No: 22*, 1893

Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS), 3 November 2008

Rıçkov K.M., “O Religioznih Vozzreniyah i Şamanizme Sibirskih İnarodtsev”, *İz Doklada Zapodno-Sibirskogo Otdeleniya Geografiçeskogo Obşçestva*, 2, Omsk, 1914

Samaşev Z., “Şamanskije Syujeti Petroglifov Kazakistana”, *Voprosi Arheologii Kazakistana*, vıp. 2, Almatı-Moskova, 1998

Satlaev F.A., “Koça-kan Starinniy Obryad İspraşivaniya Plodorodiya u Kumandintsev”, *MAE*, T.27, Leningrad, 1971

Seroşevskiy V.L., *Yakuti*, T.1, St. Petersburg, 1896

Seyidov M., *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Yazıcı, Bakü, 1989

Sieroszewski (Seroşevskiy) W., “Du Chamanisme d’Aprés les Croyances des Yakoutes”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 46, Paris, 1902

Silnitskiy A.P., “Bit Gilyakov v Nizovyah Amura”, *Trudi Priam. Otdeleniya İRGO*, Habarovsk, 1898

Simçenko Yu. B., “Prazdnik Anı’o-dyalı u Avamskih Nnganasan”, *Trudi İnstituta Etnografii im. N.N. Mikluha-Maklaya Akademii Nauk SSSR*, T.84, 1963

Sternberg L., *Die Religion der Giljaken*, Leipzig, 1905

Sroptiviy Kulun Kullustuur, Nauka, Moskova, 1985

Suhareva O. A., “Perejitki Demonologi i Şamanstva u Ravninnih Tadjikov”, *Domusulmanskie Verovaniya i Obryadı v Sredney Azii*, Moskova, 1975

Şer Ya.A., *Petroglifi Sredney i Tsentralnoy Azii*, Moskova, 1980

Şternberg L.Ya., “İzbranniçestvo v Religii”, *Etnografiya* T.3, No.1, 1927

Troşçanskiy V. F., “Opıt Sistematiçeskoy Programı dlya Sobiraniya Svedeniy o Dohristianskih Verovaniyah Yakutov”, *Jivaya Starina*, vıp. 2, 1911

Troşçanskiy V.F., *Evolyuksiya Çernoy Veri (Şamanstva) u Yakutov*, Tipolitografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan, 1902

Tsıbikov G.Ts., “Kult Ognya u Voçtoçnih Buryat-Mongolov”, *Buryatovedçeskiy Sbornik*, vıp. 3-4, İrkutsk, 1927

- Utkin K.D., İstoki Yakutskogo Şamanizma, Yakutsk, 1994
- Üçer M., “Anadolu Folklorunda “Fadime Ana”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, Ankara, 1976
- Valihanov Ç., *Sobranie Soçineniy, T. 1*, Glavnaya Redaktsiya Kazakskoy Sovetskoy Ensiklopedii, Alma-Ata, 1961
- Verbitskiy V.İ., *Altaytsı*, Tomsk, 1870
- www.astral2.ru/blog/energy/1.html
- www.astral2.ru/blog/energy/1.html
- www.cosmoisida.ru/.../zolotaya-seredina-hlopok-odnoy-ru-koy.html
- www.cosmoisida.ru/.../zolotaya-seredina-hlopok-odnoy-ru-koy.html
- www.membrana.ru/lenta/?8838
- Yemelyanov N.V., *Syujeti Rannih Tipov Yakutskih Olonho*, Nauka, Moskova, 1983
- Yörükan Y. Z., *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm*, Yol, Ankara, 2005
- Zelenin D., “Ein Erotischer Ritus in den Opferungen der Altaischen Turken”, *Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. 29, Hf. 4-6*, Leiden, 1928
- Zelenin D.K., “İdeologiya Sibirskogo Şamanstva”, *İzvestiya Akademi nauk SSSR*, 1935
- Zelenin D.K., *Kult Ongonov v Sibiri. Perejtki Totemizma v İdeologi Sibirskih Narodov*, Moskva-Leningrad, 1936

DİZİN

- A. Alekseev 111
A. Anisimov 31
A. Anohin 33, 135, 136, 137
A. Argentov 22
Abaası 81, 109, 144
Aday 65, 91, 120
Adıyaman 163
Afrika 28, 79
Alakayı Kuo 130
Al-Ana 53
Alaska 84
Al Dede 53
Alevî 117
Altay 75, 77
Altaylılar 68, 76, 134, 136, 151
Altay-Sayan 15, 50, 66, 70, 77,
106, 125, 133, 135, 143, 152,
155
Amerika 14, 15, 29, 66, 84
Amerika Hinduları 29
Anadolu 117, 124, 148, 149, 150,
152, 160, 161, 164
Anaerkil 30, 34, 91
Anaerkillik 12, 30, 42, 45, 129
Ana Tanrıça 75, 129
Anbar Ana 59, 166
Androjen 76, 77
Ann Oakley 39
Arjaan 137
Aruu körmes 138
Asya 15, 41, 54
Aşık Paşazade 149
Ataerkil 45, 91, 169
Ateş 52
Ateş-Ana 52
Avcılık 25, 29, 36, 40, 42, 44, 53,
59
Avrupa 22, 33, 105
Avustralya 23, 154
Aybansa 132
Ayısıt 82, 129, 133
Azerbaycan 53, 117, 124, 150,
152, 153, 154, 155, 158, 159
A. Zolotarev 31
Bacıyan-ı Rum 147, 148, 149, 150,
151
Bakşı 50, 53, 69, 115, 116
Baykal 26, 76
beyaz şaman 31
beyaz şamanlık 33
Biseksüel 77, 87, 90, 91, 92
Buryat 59
Buryatlar 22, 50, 84, 130
Buyurgestey-Udagan 61
Bübü 53, 69, 151
Büyücü 14, 35, 51, 79, 104, 108,
125, 147, 153, 154
Cengiz Han 54
Cinsiyet 13, 14, 22, 37, 38, 40, 42,
44, 64, 70, 78, 79, 80, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92,
148, 153, 170, 171

- Cinsiyet değiştirme 75, 79, 84, 87, 89, 91
- Çelkanlar 68
- Çırtak ool 58
- Çırtak-ool 121, 122, 144
- Çiçek-Ay 120
- Çukçiler 20, 22, 42, 64, 82, 112
- Ç. Velihanov 55
- Davul 21, 34, 78, 81, 100, 114, 123
- D. Dugarov 33
- Demirci 34, 35, 36, 155, 160
- Demircilik 34, 35
- Demiurg 76
- D. Melikov 109
- Doyompo 80, 81
- Dua 16, 59, 76, 77, 85, 114, 115, 116, 136, 154
- D. Zelenin 64, 102, 125
- Ebeci 153
- Ebeler 155, 158, 160, 161, 162, 165, 167, 170
- Efsane 13, 36, 37, 45, 71, 86, 114, 132, 171
- Ekofeminizm 25
- Elley bootur 133
- Emci 108, 154, 156, 157
- Emci domçular 156
- Emciler 109, 154, 155, 156, 158, 162, 164, 165, 166, 167
- Emeget 133, 135, 138
- Ensest 42
- E. Pekarskiy 130
- Erkeklik 13, 37
- Erkek Şaman 13, 15, 34, 37, 42, 43, 45, 48, 53, 57, 62, 70, 80, 81, 85, 88, 89, 90, 91, 100, 118, 125, 134, 135, 138, 139, 144, 160, 170, 171
- Erlik 33, 60, 75, 76, 77, 78, 100, 139, 144
- Eskimolar 42, 84
- Esime 36
- Evenkler 15, 22, 64
- Evren 75
- Falbin 151
- Falcı 14, 20, 125, 147, 153, 154
- Fatma Ana 160, 161, 163, 164, 166
- Fransa 28
- F. Satlaev 68
- Gap 161, 163
- Gaziantep 161, 162, 163, 164
- Gender 39, 89, 169
- G. Graçeva 134
- Giysi 85
- G. Ksenofontov 91
- Gök tanrı 77
- G. Potanin 52, 87
- G. Tsıbikov 31, 52
- Güney Afrika 23
- Güney Amerika 11
- Hakaslar 76, 130
- Hayvan Ana 61, 62
- Hebeler 158
- Hebrew University 28
- Hıristiyanlık 56, 120
- Hoca Ahmet Yesevi 149
- Hız. Ali 157
- Hız. Muhammed 157
- Hız. Peygamber 55
- İsiah 100
- İndo-iran 33
- İslâm 54, 56, 90, 120, 124, 148, 151, 152, 157
- İsrail 28
- İye kıl 62
- Japonya 23, 29
- J. Bachofen 42

- J. Frazer 85
 Kadınlık 13, 22, 37
 Kadın Şaman 11, 13, 14, 15, 25, 28, 30, 37, 40, 44, 45, 51, 56, 57, 62, 65, 70, 80, 82, 87, 90, 98, 101, 103, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 117, 119, 121, 123, 131, 134, 136, 137, 138, 144, 146, 156, 170, 171, 176
 Kadın Şamanlık 13, 25, 43, 60, 64, 79, 80, 90, 147, 152, 153, 155, 169, 170, 171
 Kadın Tanrıçalar 11, 129
 Kahin 20, 31, 59, 79, 100, 170
 Kaliforniya 23
 Kaliypa 62, 70, 103
 Kalmuklar 50
 Kamçatka 21, 22, 27, 64, 84
 Kamlık 11, 21, 32, 33, 34, 42, 45, 46, 47, 48, 57, 64, 65, 66, 68, 78, 80, 89, 92, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 111, 114, 117, 119, 120, 124, 129, 130, 136, 137, 139, 145, 146, 152
 Kanaa 137, 138
 Kara İnanç 31, 45
 Kara Şamanlık 33, 34, 100, 145
 Kazakistan 44
 Kazaklar 160
 Kenin-Lopsan 122, 144
 Kıs Nyurgun 132
 Kıs Tanara 133
 Kırgızlar 53, 57, 69, 70, 103, 156, 157
 Kindik-Ene 155
 Koça-Kan 66, 68
 Kokulay 57, 70, 117
 Kore 23, 27, 29
 Koryaklar 21, 42, 64, 83, 84
 Kozmik Yolculuk 20
 K. Rıçkov 31
 Kumandinler 66, 76
 Kun Tolomon Nyurgustay 131
 Kurban Merasimi 78
 Kurban Sunma 100, 145
 Kutsal Dişi 76, 77
 Kyuögeyer Matrena 46
 Lamaizm 56
 Lot-Falck 58
 L. Şternberg 64
 Mamaça 153, 155
 Manyak 33, 34, 98, 138
 Maske 11, 66, 67, 119
 Medicine Men 104
 Medicine Women 104
 Meksika 112, 154
 M. Eliade 79
 Memorat 13, 36, 37, 45, 60, 71, 86, 171
 Menerik 36
 Merkezi Asya 44
 Mevsim Ritüelleri 100
 M. Hangalov 76
 M. Harner 12
 Mıççilla 91
 Mistik Koca 65
 Mitolojik Ana 30, 53, 59, 75, 77, 129, 130, 157, 159
 Mitolojik Anlatılar 11
 Mitolojik Şuur 77
 Moğolistan 79
 Moğollar 22, 50, 52, 64
 Nnganasanlar 134, 166
 Ocak Hamisi 52
 Odgan 52
 Odkan/Odakan 53
 Oktyabrin 111, 134
 Okyanus 23
 Omogoy-Bay 133
 Orta Asya 53, 54, 56, 69, 86, 90,

- 109, 112, 113, 117, 118, 119,
124, 125, 132, 150, 151, 152,
154, 157, 158, 166
- Orta Dünya 19
- Ostyaklar 50
- O. Suhareva 113, 118
- Otacı 14, 20, 79, 102, 104, 107,
108, 112, 153, 155, 164, 166
- Ötügen 52
- Ötügen/Otukan 52
- Özbekler 59, 166
- Paleolitik 25, 30, 44, 129
- Paleo Sibiryalılar 20
- Parçalanma 19, 120
- Patagonya 84
- Post Şamanlık 169
- Ruhlar 16, 19, 20, 29, 48, 52, 59,
60, 62, 65, 70, 86, 87, 88, 99,
100, 103, 106, 107, 109, 113,
119, 120, 124, 129, 139, 143,
153, 160
- S. Abramzon 117
- Samoyedler 50
- Sandep 136, 137
- S. Çağdurov 52
- Semavi Eş 65
- Semavi Karı 65
- Sibirya 11, 14, 15, 21, 25, 27, 30,
36, 37, 42, 44, 48, 56, 64, 65,
69, 80, 82, 84, 102, 108, 112,
118, 120, 125, 129, 152
- Sihirbaz 14
- Sovyetler Birliği 16
- Soyotlar 76
- S. Purevjav 31
- Şaman 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21,
22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
33, 35, 36, 39, 42, 44, 46, 48,
50, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 62,
64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 76,
77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86,
87, 88, 90, 91, 92, 98, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 107,
109, 110, 111, 112, 114, 115,
117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 132, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 144, 145,
146, 149, 150, 152, 153, 156,
160, 165, 166, 170, 171
- Şaman Hastalığı 36, 60
- Şaman Kukçe 54
- Şamanlık 11, 12, 13, 14, 15, 20,
22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 32,
33, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 57,
58, 60, 62, 64, 70, 78, 79, 80,
81, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 97,
101, 102, 103, 124, 131, 135,
139, 143, 145, 147, 149, 151,
152, 153, 154, 155, 164, 169,
170, 171
- Şaman Mitolojisi 59
- Şifacı 14, 20, 125, 154
- Şorlar 68, 76
- Tabib 102, 107, 108, 155, 156, 170
- Tanrı 52, 54
- Tedavi 26, 37, 50, 98, 100, 101,
102, 104, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 117, 118,
119, 120, 121, 124, 125, 144,
153, 154, 155, 156, 158, 161,
163, 164, 165
- Teleütler 66, 68
- Teşhis 102, 105, 108, 112, 166
- Tinselci 14
- Tofalar 66, 68
- Tokpan 146
- Toplayıcılık 25, 30, 40, 44, 59
- Toplumsal Cinsiyet 34, 39, 43, 62,
86, 154, 169

- Transvestizm 87
 Travestizm 86, 91
 Tunguslar 15
 Tuvalılar 66, 123
 Türk Kültürü 13, 19, 26, 169
 Türk Şamanlığı 13, 25, 30, 31, 48,
 92, 108, 120
 Tyusput 68
 Udagan 50, 51, 52
 Ukrayna 44
 Umay Ana 129, 156, 157, 160,
 163, 166
 Umay Ene 156, 157
 Uolmar 130
 Utkan 50
 Uzak Sibirya 21
 Ü. Hassan 54
 Ülgen 33, 60, 67, 75, 76, 77, 78,
 100, 144
 V. Bartold 54
 V. Bogoras 82, 105, 119
 V. Jochelson 83, 88
 V. Priklonskiy 133
 V. Seroşevskiy 48, 89, 121, 133
 V. Troşçanskiy 31, 33, 35, 81
 Yakutlar 31, 33, 35, 37, 42, 48,
 50, 59, 84, 112, 130, 131, 133,
 145, 151
 Yayuci 76
 Yeraltı Dünyası 97, 130
 Yeraltı Dünyası Ruhları 19
 Yer Ana 51, 76, 77
 Yer-Su 33
 Yukagirlar 21, 50
 Yu. Simçenko 134
 Yüryüng Ayı Toyon 130
 Y. Z. Yörükan 86, 117